

„Ha ... a nemzetünket valóban akarjuk szeretni, ne dísztelenítsük semmi idegen öltözettel a nyelvünket, hanem a maga ékes ruháiban tisztán tartsuk azt mindenha, és az ő hasonlíthatatlan díszs fénye szerint gyarapítsuk azt, egy akarattal és teljes igyekezettel ...” (Kalmár György)

Kalmár György és a magyar nyelv (A Magyar Merkúrius kézírata). Két évtizede Weöres Sándor a magyar költészet kuriózumairól összeállított antológiájában Kalmár György *Valóságos magyar ABC* című poémájából, magyar nyelven írott hexametereiből is közölt részleteket *Summa* címmel.¹ Kiadásra érdemes költő, széles látókörű tudós, „paranoiás örült”, jellemzi Weöres Kalmárt a verseket kísérő magyarázatában, akinek hosszú, „danteszk költeménye igen gazdag anyag. Sok nagy kultúra büszke volna rá, mi pedig hevertetjük”. A kiadvány előszavában Kovács Sándor Iván Kalmár nyelvfilozófiai tevékenységéről így ír: „A bolond Kalmár erszényében nyelvtudósaink később mégiscsak aranypénzeket találtak!”²

Szuromi Lajos magyar hexameterekről írott doktori értekezésében (Kalmár György sajtó alá rendezett, gépre vitt művéhez írott megjegyzéseiben) kimutatta, hogy metrikailag hibátlan verselésről van szó. Értő elemzéssel szól a későbarokk alkotásról, a Kalmár művében található erkölcsi felfogásról (testi és lelki nyavalyák elleni küzdelemről) és a hazát Kánaánná változtatni akaró szándékról, a mű erős indulati töltéséről. Cáfolja a Rájnis Józseftől, Kazinczy Ferencről Weöresig Kalmár György költészetéről indoklás nélkül megismételt állításokat. Rájnis József szerint „rossz versei által a magyarokat a magyar könyvek olvasásától elijesztette”. Kazinczy Ferenc véleménye: a „szerencsétlen versgyártó”, „nyavalyás író” „sivatag verseket ... bosszantásokra énekelt a Múzsáknak”. Négyesy László már árnyaltabban fogalmaz: Kalmár nemcsak a mértékes magyar versírásban, hanem a részletes (és részben helyes) prozódia elkészítésében is megelőzte Rájnisékat. Weöres csak egyes részletekre figyelt, Kalmár hexametereit rosszaknak ítéli. Szuromi a számbavétel és értékelő szavak mellett szól a prozódiai épség érdekében tett engedményekről, ortográfiai igényességről (és ezáltal nehézkességről) is. Sajnos nyomtatásban nem jelent meg Szuromi nagy szakértelemmel elkészített kézírata, melyben az élvezhetőség érdekében a maihoz közeli olvasatban, szöveghűen, fejezetekre tördelve, a szerző központozását megtartva közli Kalmár poémáját.³

1991-ben a hosszú lappangás után újra felbukkant, 1781-ben kiadott magyar szótártörödékről jelent meg híradás.⁴ Kovács Sándor Iván Szuromi Lajos értekezéséről készített opponensi véleményében kiemeli, hogy Kalmárral megkezdődött a magyar irodalomban a köznépiség időmértékes megverselése.⁵ 1993-ban hasonmásban láttak napvilágot e hexameterek.⁶ 1994-ben a Magyar

¹ WEÖRES Sándor: *Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból.* A bev. tanulmányt írta KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1977¹. 328–341. Kalmár művének címe sajnálatos félreértés következtében lett *Summa*. A *Summa* az A betűről megjelent rész előtt álló összefoglalásnak a címe. Sajnos Szuromi Lajos kivételével az 1977 óta Kalmárral foglalkozók átvették e téves címet. Ezzel a címmel jelent meg a kiadványról készült hasonmás kiadás is.

² Uo. 37.

³ SZUROMI Lajos: *A magyar hexameter és disztichon, I–III.* (Az OSZK-ban lévő flopi és nyomtatott változat jelzete: Fol. Hung. 3641/1–20. I. kötet: *Eposzok. 7–436: KALMÁR György: Valóságos magyar ABC* magyarázatokkal és a *Kalmár György hexameterei* c. tanulmánnyal. A tanulmány: 387–436.

⁴ WIX Györgyné-KIS Elemérné: *Kalmár György szótártörödéke 1781-ből.* = MKsz 1991, 261–264.

⁵ KOVÁCS Sándor Iván: „*A magyar hexameter*” és monográfusa. *Szuromi Lajosról és könyvéről.* = Irodalomtörténet 1994. 1–2. sz. 282–297.

⁶ KALMÁR György: *Summa.* Bp., 1993. /Pátria Könyvek/ Ez a szép, de elrettentő példaként idézhető hasonmás kiadványból kimaradt az ugyanazon kötetben található, és a verselést latinul magyarázó grammatika és poétika. A hasonmás újrászámozott első lapjai az alapul vett kiadás

Irodalomtörténeti Társaság konferenciát szentelt Kalmár György életének és költői működésének.⁷

Az újabban megnövekedett érdeklődés fokozottan láttatja azt, hogy mennyire sok a bizonytalanság Kalmár György személye és művei körül. Kéziratai szétszóródtak, nyomtatott műveiről téves adatok vándorolnak egyik kiadványból a másikba. Kortársainak, rajta gúnyolódó ellenfeleinek véleménye máig meghatározza a róla és tevékenységéről kialakított képet.

Ezúttal egy a szakirodalomban itt-ott említett művéről, a *Magyar Merkúriusról* szólunk. Gyakran azonosnak veszik a *Lexicon Hungaricummal*. 1781-ben a *Magyar Hírmondó* Kalmárt idézve állítja, hogy a szerző nemsokára befejezi a *Magyar Merkúriust* s aztán a *Magyar szó-magyarázóval* foglalkozik.⁸ Libertiny Sámuel versben üdvözölte e műveket.⁹

Szinnyei József írói lexikona szerint¹⁰ Kalmár *Magyar Merkúriusnak és magyar szómagyarázónak kellemetessége* címmel szerzett költeményt. Erről jelent meg Libertiny verse. A nyilvánvalóan téves adatot a lexikon még azzal is megtoldja, hogy Libertiny e művet gúnyolja. A valóság az, hogy a szóban forgó vers származik Libertiny Sámueltól s benne az dicséri Kalmárt. A *Magyar Hírmondó*ban a vershez kapcsolódva Kalmárért nem lelkesedő, prózában írt megjegyzések is jelentek meg, azok azonban nem Libertiny tollából származnak. Szinnyei a *Magyar Hírmondó*ból idézi azt az adatot, hogy Kalmár megkezdte *Magyar szómagyarázó* című műve készítését.

Kalmár György „szótártervének és szótártörédékének” nyomairól alapos elemző tanulmányt jelentetett meg Kelemen József, aki a magyar nyelv első igazán nagyszabású szótártervének nyomait szedte csokorba.¹¹ Nem sikerült példányt találnia a mű mutatványként megjelent első ívéből (A-tól abrakos tarisznyáig), azt csak a szakirodalom alapján ismertethette. Ugyanígy járt a művet a közönségnek ajánló, önálló egylevelés nyomtatvánnyal is. A korábbi leírások alapján ennek ellenére meglehetősen pontosan körvonalazta Kalmár *Lexicon Hungaricum* című etimológiai szótárának tervét. Az adatokból azonban nem tudta eldönteni, hogy Kalmár György *Lexicon Hungari-*

újratördelésével, a latin szöveg kihagyásával készültek. Épp ezek a kihagyott latin sorok tartalmazzák azt, hogy Kalmár hexameteereinek címe latinul: *Thesaurus Hungaricus*, magyarul: *Valóságos Magyar ABC*; műfaja pedig: poema universalis. A teljes mű címe: KALMÁR, Georgius: *Prodromus idiomatis Scythico-Mogorica-Chuno (seu Hunno) Avarici, sive Adparatus criticus ad linguam Hungaricam. Adcedit Lex Poetica de Versa et Ligata Oratione Hungarica: item Poema Hungaricum de Statu Homini integro et corrupto; caeteris; tum de Excellentia Linguae Hungaricae, atque utili Liberorum educationis; et aliis, versibus 4634, iisque heroicis, institutum. Deinde, Mantissae loco, ex Itinerario XX. annorum Argumenta quaedam versibus 990, iidem heroicis, proponuntur.* Posenii, 1770. A teljes mű terjedelme 432 l. (Ebből a versek: 203–426.)

⁷ Az Irodalomismeret 1994. 1–2. számában a debreceni konferencián elhangzott alábbi előadások szövege jelent meg: 95–100: EGYED Emese: *A beavatás poémája*. 100–107. HEGEDÚS Béla: *Kalmár György világnyelvtervezetének fogalomanyaga*. 108–122: G. SZABÓ Botond: *Kalmár György vándorlásai és megtérése*. 123–136: FEKETE Csaba: *Kalmár György és a Debreceni Kollégium*. 140–144: SZELESTEI N. László: *Kalmár György küzdelme művei kiadásáért*.

⁸ *Magyar Hírmondó* 1781. 145. (márc. 7.) E gyakran idézett szövegnek és Libertiny Sámuel versének szövegkörnyezettel együtti legutóbbi közlése: SZELESTEI N. László: *Vita a magyar nyelvújításról (1781)*. = Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio philosophica, tom. II., fasc. 1. Miskolc, 1995. 105–107.

⁹ LIBERTINY Sámuel: *Magyar Merkúriusnak és Magyar Szó-magyarázónak kellemetessége*. Megjelent a *Magyar Hírmondó*ban (1781, 145) és önállóan is (példány: Országos Széchényi Könyvtár, Kisnyomtatványok Tára, 8r, 1781). L. még az előző jegyzetet.

¹⁰ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. V. Bp. 1897. 877–879.

¹¹ KELEMEN József: *Kalmár György szótártervének és szótártörédékének nyomairól*. = Nyelv- tudományi Közlemények 1958. 439–446.

cum címmel meghirdetett műve azonos-e a *Magyar szómagyarázó* címen emlegetettel. A *Lexicon* hirdetése 1780-ban jelent meg Trattner Mátyásnak, a budai egyetem nyomdászának és Kalmár Györgynek az aláírásával. Az első ívből ítélve teljes elkészülte esetén a szótár kb. 600–650 nyomdai ívet töltött volna meg.¹²

1781-ben Rát Mátyás a *Magyar Hirmondóban* (Kalmárt idézve) világosan elkülönített két művet: a *Magyar Merkúriust* és a *Magyar szómagyarázót*. Libertiny verse is e két művet emlegeti versének címében. Kelemen József kétféle címen emlegetett szótártervezetről beszél, nem tudván eldönteni, hogy „egyetlen szótárt kell-e keresnünk, amely a magyar szavakat latinul értelmezte és eredetüket magyarul fejtegette, vagy kétféle szótár nyomait kell látnunk a *Lexicon Hungaricumról* szóló és a *Magyar Szó-magyarázóra* vonatkozó adatokban.”¹³

Kalmár György *Prodromusának* olvasóhoz szóló ajánlásában idézi Gerard van Swietenhez 1760-ban írott levelét, melyben szó van nyelvészeti terveiről. Grammatikát és etimológiai lexicont említ. A *Prodromus* 1770-ben jelent meg, annak első, latin nyelvű része grammatika. A lexikonból 1781-ben mintáiv jelent meg. Kalmár *Magyar Merkúrius* című műve mögött tehát ezektől eltérő művet kell keresnünk.

A *Prodromus* szó jelentése nagyjából fedi a Merkúrius-ét, ezért joggal feltételezhetjük, hogy a *Magyar Merkúrius* cím mögött Kalmár valamelyik nyelvészeti munkájának a hirdetése, bemutatása rejtőzik. Tulajdonképpen a *Valóságos magyar ABC*-ből és *Lexicon Hungaricum*ból is a mutatóványok jelentek meg.

A hirdetések és Libertiny versének megjelenése után Kalmárt és Libertinyt gúnyoló versek keletkeztek. Ezekben ócsárolják nyelvújításukat (1781-ben!), azt, hogy új, eladó szavakat koholgtanak, hogy árulják a „magyar nyelv kulcsát”.¹⁴ Kalmár műveiről mai ismereteink szerint a kortársaknak szinte egyöntetűen elítélő a véleménye. Libertiny versén kívül nem találtunk dicsérő szavakat róla. Arra azonban érdemes felfigyelnünk, hogy Libertiny reményei szerint az ország főméltóságai közül gróf Eszterházy Károly egri püspök, Károlyi Antal országbíró és báró Orczy Lőrinc Abaúj vármegyei főispán („nemzeti nyelvünknek dicsőséges nevelői”) örülnek majd a tervezett köteteknek.

1996 júniusában az aradi megyei könyvtárban (ahol az Orczy–Vásárhelyi-könyvtárat is őrzik),¹⁵ Kalmár György sajátkezű írásában került a kezünkbe a másutt hiába keresett *Magyar Merkúrius*.¹⁶ A mű a *Valóságos magyar ABC*-ben megígért nyelvtisztító, szógyarapító munka híradó darabja. Annak alább közölt szövegéből egyértelművé válik az eddigi adatok egy része. Ezek szerint a *Magyar Merkúrius* és a *Lexicon Hungaricum* önálló két mű. A *Magyar Merkúriust*, miként közlésünkéből kitűnik, az Orczy Lőrincel való 1777. május 5-én Bécsben lezajlott beszélgetés ösztönző hatására fogalmazta meg Kalmár. A közölt szöveg elején álló tartalomjegyzékből (l. a lapszámokra hivatkozást!) és a szövegben álló gyakori, előre utaló hivatkozásokból arra következtetünk, hogy Kalmár akkor másolta le (fogalmazta?) meg a *Magyar Merkúrius* most fellelt bevezetőjét, amikor már elkészült[?] művével, amely a lapszámok nagyságából ítélve a *Valóságos ma-*

¹² Az újonnan ismét előkerült hirdetésről és első ívről ld. a 4. jegyzetben idézett cikket.

¹³ KELEMEN: i. m. 444.

¹⁴ A vitát és a versek közlését l. a 9. jegyzetben idézett cikkünkben.

¹⁵ Az aradi megyei könyvtárban (Biblioteca Județeană A. D. Xenopol) ma együtt őrzik a ki-egyezés után Aradon felgyűlt jelentős könyvtárakat. Ezek közül az alábbiak nevezetesebbek: a Kölcsey Egyesület Könyvtára (benne Atzél Péter könyvtárával, melynek 18. századi gazdag francia nyelvű anyagáról Eckhardt Sándor írt a 20. század elején), a Közművelődési Palota Könyvtára (benne az Orczyak egykori gyöngyösi könyvtára, egyesítve a Vásárhelyi-család könyvtárával) és a Minorita Rend Aradi Könyvtára.

¹⁶ A kézirat jelzete: 119.722.

gyar ABC-nél és a *Lexicon Hungaricum*nál jóval rövidebb, egy kötetben elférő lett volna. A *Magyar Hirmondó* tudósításában e mű írásának befejezését 1781 tavaszára ígérte Kalmár. Esetleg a kész mű – ha tényleg teljesen kidolgozva elkészült! – címe és e hirdetésnek szánt kézirat címe egymástól eltérő is lehetett. A közölt sajtókezű másolatot valószínűleg a megjelentetéshez, pénzszerzés érdekében készíthette a szerző. Így érthetővé válik két cím együttes emlegetése, az ekkortájt szintén első ívvel megjelent etimológiai szótáré és a *Magyar Merkúriusé*, amelynek szoma-gyarító célkitűzése azonos irányba mutat, mint a szótáré. A két mutatvány ismerete, a *Valóságos magyar ABC*-ben olvasható ígéretek konkrét megvalósulásának állomái együtt és külön-külön is provokálhatták a Kalmár nyelvújító tevékenységével (és költészetével) egyet nem értőket.

A *Valóságos magyar ABC*, a *Magyar Merkúrius* és a *Lexicon Hungaricum* (= *Magyar Szó-magyarító*) összefüggéseinek érzékeltetésére néhány gondolatot felidézünk Kalmár hexameterekben írott poémájából, amelynek szintén csak az első része jelent meg (az ABC betűiből csak az A).

1761-ben és a következő évtizedben Kalmár abban reménykedett, hogy „drágakőnél gyönyörűbb nyelvünkért”(75)¹⁷ vállalt igyekezetét, a szólás módját javító szándékát értékeli majd.¹⁸ „Néhol ugyan megesik, ha szükség hozza magával, / hogy az új vagy régi szokást jobban kifejezzem, / mely szóval nevezik, meg kell azt fejtenem épen.”(69–71) Ekkoriban a 11 nemzet által lakott ország tagjai külföldön büszkén Hungarusnak vallják magukat. Kalmár pontos nyelvi megkülönböztetést javasol: „Akkí nem bizonyába való Magyar: én úgy itélem, / a Magyar-Országi nevezet lesz néki helyesebb.”(2333–2334) A Hungarus-tudat felbomlása előtti helyzetben Kalmár a nyelvi megkülönböztetés szükségét érzi már.¹⁹ Azt a tót urat, aki „lenni magát Magyar-Országból eredettnek / mondani sem merné; ha a Nyelvét a mi Hazánknak / nem tudná ugy, amint kell néki valóba szeretni”(2412–2414), megbecsüléssel említi. Ám nem tartja azt a magyar nemest igazi magyarnak, aki nem szereti anyanyelvét. „Szégyen’s van elég; még több a gyalázat: / nem tudod a Nyelvet”(2350–2351).²⁰ „Micsoda szégyen ez; óh Hazafi! s csupa csuppa gyalázat! / Néked is, énnékem is, az Hazának’s csuppa gyalázat! / elhagyod így magadat; nincsen hogy gondod a Nyelvre.”(2472–2474) A magyar nyelv elásott kincs. Sokat kell foglalkozni vele, szépségeit napvilágra kell hozni, „kellene ékesgetni ... s bővíteni”(2532), nem törődve azokkal, akik „lábok alá kívánnák rúgni, tapodni, e Gyöngyöt: / rútolják igen e díszes Díszét a Hazának.”(2622–2623) „Nem jó madár az, amely mocs-

¹⁷ Zárójelben a Szuromi által sajtó alá készített szöveg javított sorszámai állnak. A szövegátírásban is ezt a változatot követjük. Tesszük ezt abban a reményben, hogy előbb-utóbb meg fog jelenni Szuromi szövegkiadása. Az eredetiben eltévesztett sorszámozás a fentebbi idézés sorrendjében: 75, 69–71, 2419–2420, 2498–2500, 2436–2437, 2558–2560, 2618, 2709–2710, 2713, 2722, 2725–2727, 3237–3239, 3148–3149, 3595–3597, 4280.

¹⁸ *Valóságos magyar ABC*, 66–81. sorok. Az 1770-ben nyomtatásban megjelent mű az 1245. sorig 1761-ben keletkezett (a mű előtt álló megjegyzés szerint). Ennek egy részletét idézi Kalmár a *Magyar Merkúrius*ban.

¹⁹ Ma sem következetes nyelvhasználatunk: többnyire magyarnak nevezzük a Magyar Királyság összes lakóját, minden, legfeljebb magyarországiaként megnevezhető jelenségét. A régi nyomtatványokkal való foglalkozás területén az utóbbi évtizedekben megtörtént a változás, a *Régi Magyar Könyvtár* köteteinek új feldolgozása a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* elnevezést viseli.

²⁰ A Kalmár Györgyről és Libertiny Sámuelről 1781-ben keletkezett gúnyversek legfőbb kiváló oka éppen az, hogy Kalmár megkérdőjelezte a születés révén szerzett nemesség önmagában való értékét. (A gúnyverseket a 9. jegyzetben említett cikkünkben közöltük.) A magyar nyelv alapos ismerőjének sokan később is azt tartották, akit magyar anya szült, magyar anya táplált. Kazinczy Ferenc egyik mondata jól érzékelteti e helyzetet: „Mi bosszankodánk Ráthra, hogy nem születvén magyarnak, (Győrben!) magyarul mer írni; azt merni csak annak volna szabad, akit magyar Athéne szült, nevelt.” (*Kazinczy Ferenc levelezése, I. Közzéteszi VÁCZY János. Bp., 1890. 397. A le-vél címzettje Aranka György, 1789.*)

kolja ganéjjal a fészket.”(2625) „Ím én elszántam magamat hogy a Hazánk, a mostani csúnya gyalázat helyében, / Tisztességbe, biborba, felöltöztessem egészen / talpig ...” (2635, 2639–2640) „Meg lehet ám azzal mindent magyarázni idővel; / ammit a nap alatt kíván jól tudni az ember. / Várj csak időt! mindent ki fogunk mi fejezni, ha élünk.”(3150–3152)

Az anyanyelv alapos megtanulásának komoly akadálya, hogy a gyerekek „az időt a Deák Nyelven eltöltik egészen: / melynek is ám kevesen vehetik hasznát ...”(3061–3062) Az anyanyelven tanulásról, az anyanyelv fontosságáról, értékéről szebben talán Kalmárnál senki nem írt a 18. században.

Már a *Valóságos magyar ABC*-ben is szó van a szómagyarításokról, régi szavak előhozásáról, újak alkotásáról, arról, hogy „mí módon kelljen minden Tudományt magyarázni: / mí módon folytatni: mikép mindent kifejezni / tiszta Magyar szóval; hogy kapja meg, értse's a gyenge!” (3508–3510) „Fel kell jegyezni minden szót a nyelvünkben!”²¹ Minden magyar hazafit kér: mindenünnen gyűjtsék a szavakat, „s mindenféle külön szólás formáit”, (4197) azok eredetét, jelentését. Új szókkal is kínálja olvasóját.

Az idézetek szaporíthatók lennének, de ennyi is meggyőző arról, hogy Kalmár György 1770-ben megjelent művében már tudatos nyelvapolási, nyelvművelési programmal lépett föl. Elképzelésében nemcsak a változtatás szükségessége mellett érvel, hanem ecseteli a megvalósítás módjait, kifejti a nemzeti nyelvű iskolai oktatás fontosságát is.

A *Magyar Merkúrius*ban Kalmár nyelvművelő törekvésének egy szeletét olvashatjuk. A mű a 18. század közepén görög és latin szavakkal és szólásokkal kevert magyar nyelv megtisztításának érdekében készült. A szerző tudatosan, nagy buzgósággal és képzettséggel vállalkozik e feladatra. Tisztában van úttörő szerepével. „Talált és találandó szókról és szólásokról”, a nyelv megtisztításának folyamatáról beszél. A nyelvtörténeti és nyelvfilozófiai kérdésekkel foglalkozó Kalmár érvelése logikus: a klasszikus nyelvek, a görög és a latin is változtak; változik, sőt változnia kell a magyarnak is. A tudományok és mesterségek szavait a latinban is bonyolultabban, körülírtan fejezték ki kezdetben, aztán rövidüléssel többnyire egy-egy szó maradt egy fogalomra. Adott a feladat: más nyelvekhez hasonlóan a magyart, a szeretett anyanyelvet is alkalmassá kell tenni arra, hogy önmagában, szókincsében is alkalmas legyen a tudományos gondolatok kifejezésére. A szóalkotás lehet a régiségből táplálkozó is, ő maga 5-6000 újnak látszó szót hozott elő nyelvünk kincsestárából. Világosan fogalmaz: az új kifejezések életképessége ugyan nem a megalkotótól függ, de szavazást sem lehet tartani róla. Fontos a természet követése, továbbá az, hogy a szaporodó szavak használatba kerülését ne akadályozza folytonos tiltakozás.

Orczy Lőrinc kívánsága szerint ebben a művében a magyar nyelvben jelen lévő gyakori görög és latin szavak és szólások magyar szavakkal való kifejezésére tesz javaslatot, elsősorban a deák-talanokon akar segíteni. Ügyel arra, hogy csak a nyelvben még meg nem honodosodott latin szavakra terjedjen ki igyekezete, a már magyar szók közé számlálható szavak (példákat is sorol fel) ellen nem kell küzdeni. A bevezetés után egészen rövid rész található a mű kezdetéből. Kalmár ebben a művében is minden magyar szó és szólás megmagyarázását ígéri.

Kalmár György *Magyar Merkúriusa* a magyar nyelvújítás történetének új, fontos forrása. Reméljük, hogy a mű közlésével²² sikerül tompítanunk a Kalmárral kapcsolatos előítéletek élet, s ráírányítjuk a kutatók figyelmét a szerző már ismert és még kéziratban lévő nyelvtörténeti műveire is.

²¹ Ez az idézet élőfej az 1770-es kiadásban. Szuromi az élőfejekkel a verset tagolta, azokat fejezetcímekké tette, általuk a versáradat áttekinthetőbbé vált.

²² Szövegközlésünkben lemondunk a betűhív átírásról, a szöveghez azonban mindenütt ragaszkodtunk. Nem igazítottuk a mai helyesíráshoz a mássalhangzók kettőzését (vagy azok elmaradását). A magánhangzók hosszúságában csak a rövid és hosszú magánhangzót jelöljük, az „is” szót egységesen rövid i-vel írjuk. Nem változtattunk a központonáson sem. (Kalmár kézírása a *Prodromus*ban kifejtett és a *Valóságos magyar ABC*-ben alkalmazott elvek szerinti.)

Magyar Merkúrius

Melly

a' Tudományokban és tisztességesebb Mesterségekben előforduló
görög és deák Szókat és Szóllásokat
 rész-szerint megmagyarázza, rész-szerint egész erőben magyarul kifejezgeti;
 és, a' hol szükséges, könnyű példákkal megvilágosítja;
 s ugy az egész **Magyar Nemzetnek** közönséges hasznára Világ eleibe terjeszti:
 egyszersmind a' Nyelvünkben bölcselkedni kívánó Magyarjainknak útát tör
 és egyenget az okoskodásra.

K. Gy. által.

Első Darab.

[1v]

Rendi e' Darabnak *Szakaszok szerint*

I.	Mathesis: <i>Fundamentomos Tudomány</i>	Levél	15.
II.	Metaphysica: <i>Tudományok Fundamentoma</i>	Lev.	86.
III.	Logica: <i>Ok-Tudomány</i>	Lev.	171.
IV.	Külömb-külömbféle Szók Magyarázata	Lev.	251.
V.	Grammatica: <i>Nyelv Mestersége vagy Fundamentoma</i>	Lev.	281.

[2]

A.Ω.

Nemzetem, én Vérem!

Mind e' mi időnkben mind pedig előttünk jöttek Világ eleibe egynéhány
 Könyvek, mellyeknek az ő Szerzői avagy Irói a' magok *Tudományához* és *Mester-
 ségéhez tartozó Szókat és Szóllásokat* jó fontosán és világosan magyarázták meg
 nagy részént. Én azokat nem vethetem meg; meg sem vetem: hanem, a' midőn IS-
 TEN engedvén, minden Tudományt külön-külön fogok egész készüllettel folytatni;
 azokat is felvészem: de azokon kívül másképen is, még pedig külömb-külömbféle
 módon, kifejezem a' Dolgot hol *nagyobb* hol pedig *egyenlő erőben e'* végre, hogy a'
 Nyelvünket bővítsem; és Nemzetünknek még az alacsony Rendit is, és a' gyengébb
 elméjűeket, ugy a' gyermekeket is, a' *képződésben* és *okoskodásban* anyira segít-
 sem, hogy mind azokról az én tölem talált s találandó *Szókról* és *Szóllásokról*, mind
 pedig a' *Dolgokról*, mellyekről [2v]az ő Tehettség szerint elmélkednek és okos-
 kodnak, könnyen megfelelhessenek akárkinek mindenkor.

Ez pedig így lehet meg; ha nem léssen az elméjek egy *Szóhoz* s egy *Nevezethez*
 köttetve, mint valamely rövid békóba vagy nyügbe szorítva: hanem az előforduló
 alkalmatossághoz szabván magokat, külömb-külömbféle módon kifejezhessék a'
 mondójokat. Mint a' Deákok: *Ontologia, Ontosophia, Metaphysica universalis, Phi-
 losophia prima*. Ismét: *Logica, Philosophia rationalis, Philosophia instrumentalis; Ars
 ratiocinandi, Ars cogitandi; Ars veritatem indagandi, exquirendi, etc.* Ismét: *Philologia,
 Grammatica latius dicta, Grammatica historica, Characteristica Ora-
 tionis, Philosophia curiosa, Exquisita linguarum et disciplinarum cognitio, Polyma-
 thia, Doctrina multiplex, Eruditio varia*, és nagy erőben, egy szóval, *Eruditio*. To-
 vábbá: *Absolute, simpliciter, in se, per se, intrinsecus*. Ismét: *Hypothetice, respec-
 tive, relative, per aliud, secundum quid, extrinsecus*.

Nem tartok semmit egybe nagyobb képtelenségnek ennél, hogy valaki valamely
 Dolgot va[3]lamely idegen nyelven ugy megtanult, hogy érti; még sem tudja azt a'
 maga született nyelvén megmagyarázni: Képtelenség, mondom, hogy nem tudja a'
 maga Kimondóját eláadni; azaz, a' mi az elméjén vagon, értelmesen kimondani.

Mivelhogy Magyarokkal vagyon most dolgom: Magyarral beszéllek. Elhiszem, hogy magyarul nem mondhatod ki *még most* olly röviden s fontosan mint deákul avagy más nyelven, a' mit deákul avagy más nyelven tanúltál: de kimondhatod több szóval, hárommal avagy négyvel. Ha négyvel nem: kimondhatod tízzel. Ha tízzel sem: kimondhatod ötvennel avagy százzal. És ha annyi szóval értetheted meg a' Dolgot másokkal: bizonyos jele, hogy magad sem érted mit tanúltál és mit mondasz. Ha pedig száz szóval vagy ötvennel megmagyarázhatod: arra is léphetsz, hogy tízzel is kimondhassd. Ha tízzel kimondhatod: annyira is törekedhetsz, hogy négyvel avagy hárommal osztán kevesebbel is kifejezhessd.

Fontold meg csak jól a' dolgot magadba: majd megtapasztalod, hogy mindent, a' mit tanúltál s a' mit tanúlsz, a' született Nyelveden, vagyis neveltetésedben az anyád[3v]tól vagy a' dajkádtól kapott Szódon kellett s kell megtanúlnod. Micsoda képtelenség tehát, hogy te, példának okáért, a' te született magyar Nyelveden ki nem fejezheted a' mit tanúlgattál! A' melly horoggal megfogtad a' halat, nem vonhatod-e ki azzal azon halat a' vízből? És a' melly hálóba kerítetted a' madarat, nem hozhatod-e ki azzal azon madarat a' sűrűből?

Erre talám azt feleled, hogy deák avagy ánglia' nyelven tanúltad ezt s ezt a' Tudományt; nem az anyádén. Én pedig ezt kérdem: Micsoda nyelvből tanúltad meg, hogy ez s ez az ánglia' szó ezt s ezt a' dolgot jelenti? Feleled, hogy magából az ánglia' nyelvből. Már ezt kérdem: Micsoda nyelven tanúltad meg azt, hogy ez s ez az ánglia' szó ezt s ezt a' dolgot jelenti? Feleled: francia' nyelven. Kérdem: Hát a' francziát micsoda nyelven? Feleled: olasz nyelven. Kérdem: Hát az olasz nyelvet? Feleled: a' németen. Kérdem: Hát a' németet? Feleled: deák nyelven. Most már ezt kérdem: Hát ugyan a' deákat micsoda nyelven? Feleled: magából a' deák nyelvből. Erre ezt mondom: Tehát kellett tudnod a' deákat, minek előtte tanúltad! Vigyázz magadra: ugy-e, hogy magyar Nyelven tanúltad? Feleled: Most veszed észre magadat, hogy másképen [4] nem lehetett megtanúlnod. Erre ismét azt mondom, hogy, akár-micsoda nyelven tanúltad ám a' többi nyelvet és ezt s ezt a' Tudományt; de lehetetlen vólt, hogy a' született nyelved elmaradjon csak egytől is. Az meglehetett, hogy ugyanazon egy dolog két avagy három nyelven is forgott az elmédben: ugyancsak lehetetlen vólt, hogy a' született Nyelved elmaradjon egyszer is. Feltésem, hogy, a' midőn gondolkodol, elmélkedel és okoskodol, nem annyira magyarul, mint valamelly szeretted nyelven, vagy a' németen, vagy a' franczián, vagy az angluson, vagy pedig a' deákon folytatod a' gondolatidat; kiváltképen pedig azon a' nyelven, a' mellyet a' magad hivataljához avagy mulattságához képest leginkább gyakorlasz, ugy hogy még álmodban is az forog leginkább előtted: de azért ugyan soha el nem marad ám a' született Nyelved: ott vagyon az társul mindenkor, ha mind lappangva is: csak vigyázz ezután magadra.

Ezt az Anya Nyelvet (II.55.c.) azért igen helyesen nevezzük *született Nyelvnek*: mert nemcsak az anyántól avagy a' dajkántól avagy pedig valamelly társalkodásból tanuljuk ám azt egészen: hanem a' természet segít és tanít bennünket arra leg[4v]inkább. Valamint hogy a' természet szeret a' gyermekben illyen s illyen dologhoz való hajlandóságot és kívánságot: ugy azon természet tanítja meg őtet, hogy megértse a' mit kérdünk tőle; még pedig olly szóval sokszor, a' mellyet soha sem hallott azelőtt. És, ha hallotta is, ki magyarázta meg néki, hogy így s így kelljen érteni? Ugy-e hogy senki sem. – A' midőn a' kis gyermeket szóval hívja magához valaki, s egyszersmind egyik kezével vagy mind a' kettővel azt a' hívást jelenti; hogy tudja a' gyermek, hogy az a' szó azzal a' kéznek mozgásával egybe vagyon köttetve? s hogy tudja, hogy az a' kéznek mozgása hivatalt jelent? Kétség kívül a' természet tanítja. Ugy, a' midőn annak a' hivatalnak enged, a' természet hajtja s indítja el is. Egy szóval, a' természet segíti, hogy mindent megértsen; és ösztönözi is arra, hogy mindent, valamit meghall avagy lát, kövessen.

Könnyen felveheti, úgy gondolom, akárki, miképen segíthet a' természet a' gyermekben azokban a' dolgokban, a' mellyek a' külső érzékenységek alá vagnak vetetve. De ez ám a' kérdés: Miképen segítheti [5] azt azokban, a' mellyek a' belső érzékenységtől függenek; a' mellyek, tudniillik, a' Léleknek és az Elmének (II. 74. a. α.) az ő munkái? Ha valamely szós és már megokosodott gyermeksétől, a' midőn gondolkodóba talál esni, ezt kívánom; Ugyan mondd meg, miről gondolkodol most? s így felel a' gyermek; Ugyan én erről s erről gondolkodom: vajjon ki tanította meg, hogy azt a' szót megértse s úgy értse a' mint én értem? Mondom a' gyermeknek: Talám már elfelejtetted a' mit tegnap mondtam: Felel: De ugyan még nem felejtettem el. Kérdem továbbá: Hát ugyan jut még eszedbe? Felel: *Jut ugyan.* Vajjon ki magyarázta meg néki mit térszen ez, hogy, *elfelejteni, s, eszébe jutni?* Talám még most hallotta először.

Hogyha a' természet ennyire segíti még a' gyermekeket is a' született Nyelvében: hogyan segítené az érett elméjű és gyakorlott Okosságú s okoskodású embert inkább is? Mondom azért, én Magyarom, hogy mindent megmagyarázhatsz a' született Nyelvden: ha jól érted ám mind a' Dolgot mind pedig a' Nyelvedet. (III. 4. a. b., V. 1. Jegyzet. *) [5v]

Itten ezt gördited ellenembe. – „Megengeded, hogy mindaz meglehet: de lehetlenségnek látszik előtted, hogy a' *Tudományokhoz és Mesterségekhez tartozó Szókat és Szóllásokat* (IV. 81. a.) olly erőbe kithessük, mint a' *Görögök* kimondották és a' *Rómaiak.*”

Gondolod-e, hogy az aranynak és akármely drága kőnek annyi becsi és árra lett volna eleintén mint mostan? Éppen nem. A' hol az aranynak az árra annyira felment már mint minálunk; az nem esett meg egyszeribe: hanem időről időre mind ugy kicsinyenkent nevededett a' becsi. Ugy azok a' Szók, a' mellyeket a' Görögök és a' Rómaiak kigondoltanak, még a' Bölcsék Oskoláikban sem voltak mindjárt ollyan dívatban; azért nem is lehettenek olly hathatós erejűek, mint annak utánna: ámbár mindjárt felkapták légyen azokat. Így feltehetjük, hogy, ha a' magok Nyelve helyett *Magyar Nyelven* szóllottanak és irtanak volna azok a' híres Görögök és Rómaiak, találhattanak volna *abban* szintén ollyan nagy erejű *Szókat* és *Szóllásokat* mint a' magok Nyelvében; a' mellyek mind e' mái napiglan [6] fennforognának. Ki s mi tilthatja meg, hogy mi is, más Európai czimeres Nemzetekkel együtt, kik a' Nyelveket naponként újjabb-újjabb szókkal bővítik, ne végyünk magunknak ollyan s annyi szabadságot?

Már most ezt veted élémbe, hogy, minékünk már ma nincs ollyan módunk és erőnk, hogy a' Dolgot egy szóval meghatározzuk, mint a' Görögök és a' Rómaiak. Ezt felelem, hogy, azok is eleinte két-két szóval határozták meg némelly Kimondójokat: p. o. *Tekhne grammatike, Episteme physike* (vagy, a' mint ma halljuk a' Görögöknek szájából, *Tekhni grammatiki, Epistimi physiki*), *Ars grammatica, Scientia physica*: osztán: idő telvén, annyi erőt vett nálók a' Tudomány, hogy az első szót könnyen elhagyhatták: valamint a' Rómaiak is ezekben a' Szóllásokban, *Aqua pluvia, Aqua frigida, Linea incita, Aeteas senecta*, s többekben efélekben, az első szó nélkül idővel szabadon ellehettek. Továbbá ezt felelem: Néha két szóból néha hároomból is szereztenek azok egyet: azt mi is megcselekedtetjük; valamint a' Németek: ám[6v]bár hosszabbacsán esik is néhánykor. – Továbbá pedig ezt felelem, hogy, némelly *Szókat* és *Szóllásokat* s *Dolgokat* rövidebb szókkal is kimagyarázhattunk, mintsem a' Görögök, és a' Rómaiak; még pedig néha nagyobb erőben mint sem azok. Sőt némelly *Dolgokat* ugy kifejezhetünk egy szóval, hogy három, négy, öt, hat s hét szóval, avagy sok szókból szerződött igével vagy szóllásnak módjával kelletik annak egész erejét megvallani akármellyik Nyelvén e' Világnak.

Ám mind ezeket elmémben forgattam én akkor, a' midőn az én *Prodromus* nevű Könyvemhez szerzett Verseimnek mindjárt az elein eképen szóllottam hozzád, én Nemzetem:

Ezt is *nagy biztomba* reménylem ezeknek utána:
 hogy az én jó s kedves Hazámfiái, nem akarván
 ennyi verijtékem *becsmérelgetni*, kit értek
 s *drágakönél gyönyörűbb Nyelvünkért* hullatok eddig,
 sőt az *ő becsiért* inkább is *annak* örülvén,
 mind jó neven vészik, *valamit próbálok* aránta:
 és, ha *talám fontos* vagy egyéb *alkalmas* ígét,
 [7]vagy valamely *szóllás módját*, *nagy erőbe*, találván,
 felfogom, és *mi tulajdonaink* közzé fogadom bé:
 ezt mondom, hogy *az én voksomra* megengedik: úgy-e?

Ebben az említett Verses Könyvemben és ennek utána Világ eleibe terjedhető Munkáimban találhatsz öt vagy hat ezernél több szókat, a' mellyek éppen újjaknak látszanak lenni teelötted: de tudd meg én Vérem, hogy a' mi hasonlíthatatlan szépségű és európai nyelven szólló embertől kigondolhatatlan gazdagságú Nyelvünknek drága Kincses tárházából s elásott Szekrényéből telt s telik az ki mind egyig. *Prodrom. Idiom. Sc. Mogor. Hun. Avar.* pagg. 199. 200.

Találkozunk ugyan hol egy helyen hol másutt olly viszketeges eszű s ajakú Hazafiakra, a' kik mind csak a' *szónak* és *szóllás módjának* az *újjságát* hánytorgatják előttünk: de azoknak eképen felelünk. – Vajjon a' mi Eleink egyszersmind kapták-e fel mind azokat a' *szókat* és *szóllásnak formáit*, valamellyek a' mi birtokunkban vagynak mind e' mái napiglan ötánnok? [7v] Vajjon öszvegyültek-e egy akarattal valamely természetbe, vagy hegyen, vagy pedig völgyben e' végre, hogy arról tanakodnának, micsoda szókat koholjanak és minémű szóllásnak formáit kovácsoljanak, s micsoda erőben határozzák meg azoknak az *ő* jelentéseket és értelmeket, hogy osztán jó módjával szájról szájra adhatnák, s a' Maradékoknak által ereszthetnék azokat? Vajjon inkább nem mind egymás után szaporodtak-e a' szók lassan-lassan? Kit egyik talált kit másik, egyszer egyiket másszor másikat, kimondani; a' mint őket tanította, segítette, hajtotta és ösztönözte a' természet: azt a' többi fülébe vévén vagy többször is hallván, felkapta s lábra is kapatta azután.

Nem kötötte pedig az afféle *szónak* és *szóllásoknak* találását valamely bizonyos idejű és állapotú emberhez a' természet. Mert kit nagyobb kit alacsonyabb rendű; kit gazdag, kit szegény; kit férjfi, kit asszony; kit öreg, kit ifjú, kit gyermek; kit mesterember, kit szántó, kit kapás; kit arató, kit cséplő, kit kaszás; kit kertész, kit szőlőműves; kit juhász, kit kanász, kit lovász, kit gulyás; kit vadász, kit halász, kit madarász; kit vitéz, kit otthon ülő; [8] kit beteg, kit egészséges; kit szomorú s kit vidám talált kigondolni egyszer is másszor is.

A' midőn talált egyik a' másiktól valamely *szót* avagy *szóllást* hallani: vajjon megbotránkozott-e benne? vajjon szemére vetette-e? vajjon bédughatta-e a' többinek a' fülét? vajjon a' szájját befoghatta-e? vagy a' nyelvét megzabolázhatta-e? s az afféle újjságnak elő-mentét vajjon megtilthatta-e? Te pedig egész jussal és szabadsággal szememre hányod énnékem: holott én minden *szónak* és *szóllásnak*, mind annak, a' melyet már birunk, mind pedig annak, a' melyet birtokunk alá kívánok hajtani, elégséges okát akarom adni, s, ha tőlem kitelhetik, adom is.

A' mint sok egyéb dicséretes dolgokban, ugy ebben is méltán lehet *azokat* a' mély Nyelvű okos *Anglusokat* követnünk. Nemhogy megvetnék ők a' könyvszerzőktől szerzett új értelmű avagy éppen új eredetű fontos *szókat* avagy *szóllásokat*: de még a' köznéptől gondolt szókat is felkapják és tulajdonaikká [8v] tészik azonnal. Nemhogy torkon fognák ők a' köznépet: de még a' kormányt is kezébe adják e' részben gyakorta.

Hogy azt, valami az elménken vagyon, kimondhassuk, és másokkal is ugy, a' mint mi magunk értjük, megértethessük: ugy bir, ugy igazgat, ugy viszen és hordoz bennünket, szemünknel, orrunknál, fülünknel, hajunknál, kezünknel, lábunknál, és

szívünknel fogva a' természet, hogy azt a' szót és szóllást, a' mellyel a' *Kimondóinkat* jelenteni akarjuk, a' jelentendő Dolognak vagy az eredetihez, vagy az okához, vagy a' materiájához, vagyis anyjához, avagy lomához (II. 77), vagy a' formájához, vagy a' természetéhez, vagy a' hasznához avagy ártalmas voltához, vagy az idejéhez, avagy valamelly alkalmaztságához alkalmaztatjuk mindenkor. Így kormányozta s így is kormányozza az egész emberi nemzetet a' természet.

Ezeket meggondolván, s a' Nyelvemet kimondhatatlan módon szeretvén, és a' Nyelvemen kimagyarázható Dolgokról, ISTEN kegyelméből, tiszta és elégséges értelmem lévén, mertem az én Verseimbe néked, édes Nemzetem, ígérni, hogy mindent meg fogok én annak idejében, ha élek, [9] magyarul magyarán magyarázni (328).

Mind ezek azok, a' mellyekben több foglalatosságim között örömet forgolódom, s a' mellyekre el is szárok egy két órát minden nap; egyéb Dolgokról való elmélkedéseimtől elszakasztva.*

Minden ember nem tapasztalhatja meg, hogy enként futok: ebből esett, hogy egy Méltóságos Fő-Ispány Urnak tetszett a' minap (*Pünk. hav. 3. n. 1777. Bécsben*) mint egy drága kőből csinált ösztönt ütni az oldalamba. Olyan jó Magyar Vérű Méltóság szavának s önként tett szép ígéretinek igen könnyen engedtem.

Most ugyan, ebben a' *Híradó Darabban*, nem terjeszkedhetem ki annyira, mint a' midőn minden Tudományt külön-külön fogok teljes igyekezettel és egész készüllettel [9v] folytatni: de ugyancsak többet cselekeszem rész szerint, mint sem tölem az a' nagy érdemű Méltóság kívánta.

Annak a' Méltóságnak ez vala leginkább a' kívánsága, hogy a' Tudományokban előforduló görög és deák szokat és szóllásokat, kivált a' nehezebbeket, mint *Philosophia, Metaphysica, Logica, Physica, Mathesis*, s a' t. fontos Magyar Szókkal fejezzem ki: én pedig a' *Mathesisbe, Metaphysicába, Logicába* és *Grammaticába* beljebb ereszkedtem egy kevésé.

Ha ebben a' négyben jó fundamentomot vethettek: könnyen bánhattok a' többivel. Ha mondom, a' *Dolgoknak képét és remét* (III. 3), a' mellyek ebben a' négyben tudnivalók lesznek, jól felvészitek; s azoknak az ő *mesterséges Nevezeteket* egészen megértitek: annál könnyebben megfogadhatjátok a' többit: egyáltalán fogva minden Tudománybéli Dolgot olly tisztán és tökéletesen megérthettek, hogy azt másokkal is meg akarván értetni, világosan és értelmesen kiadhatjátok az eszeteket. – Illik azért és szükséges, hogy mostan ezeket bocsássam előre: egyébaránt más rendet kellene tartanom azokban, s mindeniknek külön *Darab helyet* választanom. Ugyancsak az *Ok-Tudományhoz* és a' *Tudományok Fun[10]damentomához* fogok legelőször annak idejében: ha élek. Ugy intézem pedig mind ezeket, mind pedig a' többi Tudományokat, hogy a' Deáktalanokon akarván főképen segíteni, sohol semmi görög avagy deák szót nem hozok elő többé: hanem minden *tudnivaló Dolgot* magyarul fejezek ki nékiek: s ugy világosítom meg, hogy semmi más *Vezegre* (IV. 2. b) avagy *Vezetőre* ne légyen szükségem. – A' melly *deákos* szokat ugy felvett s megérthet a' Nemzetünk, hogy nem lehet már a' szájából kivennünk, nem kell többé a' *deák* vagyis *római* szók közé számlálnunk azokat. Példának okáért: *Sententzia, próba, forma, figura, mód, fundamentom (fendementom), talentom, templom, oltár, szent, sákramentom, arany, régula*; és többek e'félék. De mind ezek helyett mind pedig azok helyett, a' mellyeket más Nyelvekből kellett kölcsönöznünk, lehet énnékem az én *Verses Munkáimban*, és másokban is, alkalmas és fontos szokat a' mi régi Nyelvünkbelől jó móddal szereznem.

* In *Prodromo Idiom. Scyth. Mog. Hun. Auarici* p. 428. „Considerate. quantum mihi animus in hoc ausum ardeat: atque intelligite, si duo studia excipiam, omnem me rem *instituto hocce*, hoc cibo humanitatis, arctissimo hoc amoris et literarum omnium magis apud nos excolendarum vinculo, ducere ac habere posteriorem.”

I.

Fundamentumos Tudomány

§§. Hogy már itt a' Dologhoz fogjak: először is a' *Mathesisbe* ereszkedem.

Szabad legyen ezt a' *Máthésist* valamely [10v] szép rézből csinált két fülű vagyis két fogatú széles és mély edényhez hasonlítanom most. A' Régiek ezt egyik fülénél és a' fenekénél fogva kapván a' kezekbe, *Máthésisnek*, másképen *Máthémának* nevezték. Én pedig a' másik fogatjánál fogva fogom meg: ugyancsak a' fülénél és a' fenekénél fogva kapom a' kezembe, s *Fundamentumos Tudománynak* nevezem.

a). Miért nevezték pedig *Máthésisnek*? – *Mathesis, Tudomány*: de szorosabban ezt teszi, hogy, *Tanulás*. Azt a' *Tanulásnak módját*, a' melly szerint olly szép és alkalmatos móddal tanítatik és tanul valaki, hogy egyik dolog ugy foly a' másiktól, valamint a' lántznak egyik szeme (vagy, *kötötte, foglalta*) függ a' másiktól; mondom, azt a' *Módját a' tanulásnak* méltán nevezhetni nagy erőben, egy szóval, *Tanulásnak*, és így, *Tudománynak*. Már pedig a' *Máthésisben* ugy taníthatni s tanulhatni. Tehát méltán nevezték *Tanulásnak*, és így, *Tudománynak*.

b). Továbbá, miért nevezték *Máthémának*? *Mathema* ezt teszi, hogy, *Tanult dolog*: a' mi meg vagyon tanúlva; megtanult dolog; *Tudomány*. – Annak a' *Tanításnak* s *Tanulásnak* olly könnyű s alkalmatos módja lévén, hogy a' mit abban egyszer jól megtanúl az ember, ugy meg vagyon tanúlva, hogy soha el nem felejtődik; és egyik *megtanult dolog* a' másik[10v]ból olly világosan eredvén, hogy a' mit abban egyszer helyesen megtanúl az ember, annak igaz volta felől mindenkor s mindenha bizonyos lehet; s a' mellynek igazsága ellen senki e' Világon semmit nem mondhat; méltán nevezték, olly nagy erőben; *Megtanult dolognak; Tudománynak*.

c). Az megeshetik ugyan, hogy valaki a' más *tanítottát* és a' Tanulónak egyszeri *megtanultát* más móddal, vagy hosszabban, vagy pedig szintén olly röviden előadhajta mint más; talám még rövidebben is: de azzal nem tagadja a' tanított és *megtanult Dolognak* igazságát; hanem csak ezt tagadja, s másokkal is osztán tagadhatja, hogy annak az egyszer *megtanult Dolognak* tanulásában és tanításában más mód nem volna, még pedig könnyebb avagy rövidebb, vagy, legalább szintén olly rövid avagy könnyű mint a' másé.

d). Azt a' *Tudományt* én, a' mint mondám, *Fundamentumos Tudománynak* nevezem. – Valamiképen a' szegletesen faragott kövekből épült alkotmány falainak és oszlopoknak egyik köve mint erős fundamentomon ugy áll a' másikon: ugy ebben a' *Tudományban* egyik *megtanulni való* avagy [11v] *megtanult Dolog*; vagy is egyik *Tudom-dolog* a' másikon megmozdúlhatatlanul *alítva* (III. 27. *c), *fundálva*: azaz; egyik Igazság önként foly s ellene-mondhatatlanképen következik a' másiktól. Méltán és helyesen nevezem azért *Fundamentumos Tudománynak*. *Fundamentumosnak* nevezhetem: mert ennek senki nem szólhat ellene; hanem ha nem tudja. Ám a' többi *Tudomány* pedig, jóllehet bizonyos *Fundamentom* nélkül nincsen, nem lehet eléggé világos mindenek előtt: azért nem is egészen bizonyos mindeneknél.

Jegyzet. Minekutánna a' *Tudományoknak* és a' tisztességesebb *Mesterségeknek* jobban megárad a' folyamatja s sebesebb léssen minálunk is: a' tölem ajánlott *Szóllásnak* második szavát csak magát felvehetjük ugy, hogy mindenkor teljes dívatban legyen nálunk, mint egy a' *Tudományokhoz* és *Mesterségekhez tartozó Nevezetek* vagyis *Mesterséges Szók* közül akármellyik; tudniillik, *Tudomány*. Sőt még rövidebben így mondhatjuk: *Tudom* (III. 9. e. c. ee.*). A' melly *Szót* nemcsak magadra, hanem másra is akárkire alkalmaztathatsz. P. o. A' *Tudomban* így s így *tanulom*: a' *Tudomban* így s így *tanultad, tanulta, tanultuk, tanuljátok, tanulták*.

e) *Mathematicus* (III. 2. f. bb.): *Fundamentomos Tudományú*; *Tudó*; *Tudományos*. Meg lehet különböztetned ezektől, hogy, *tudó*, *sciens*; *tudományos*, *literatus ac scientiis doctrinisque deditus*; *tudós*, *doctus*; *tudóss*, *eruditus*; *Tudós*, *Doctus*; *Tudóss*, *Eruditus*.

a). *Mathematicus, a, um* (II. 24. c., III. 2. e. aa.): *Tudományos*. 2szor, *Fundamentomos Tudományhoz tartozó*. 3szor *Fundamentomos Tudományi*, másképen, *Tudományi*.

b). *Mathematice*: *Fundamentomos Tudomány szerint*; *Tudomány szerint*, *is-mét*, *Tudományosképen*.

Már a' czéломra sietvén, a' feltett Dolgot illetem s hajtom nyomosabban. -----

[12v]

Ha azért a' Nemzetünket valóban akarjuk szeretni: ne disztelenítsük *semmi idegen öltözettel* a' Nyelvünket: hanem a' maga ékes ruháiban tisztán tartsuk *azt* mindenha: és az ő hasonlíthatatlan Díszé s Fénye szerint gyarapítsuk *azt*, *egy akarattal* és *teljes igyekezettel*: s *rendes móddal* (III. 4. a. b) törekedve: hogy így jobban-jobbán becsülhessék *azt* még az idegenek is; és Nemzetünket, az szerint, szerethessék és tisztelhessék mindenek.

ISTEN

légyen és maradjon

velünk

édes Nemzetem!

α.ω.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Az első magyarországi egyházi folyóirat történetéhez. Sajtótörténetünk kezdeti időszakában nem volt ritkaság, hogy az első hazai újságok és folyóiratok szerkesztői között lelkészek és szerzetesek is voltak. Elég, ha Bél Mátyásra gondolunk, aki hallei tapasztalatai alapján pietista szellemenben szervezte át a besztercebányai és a pozsonyi evangélikus líceumot, ahol 1721-ben *Nova Posoniensia* címmel latin nyelvű lapot indított, és megteremtette az újságok iránti sokrétű érdeklődés hazai hagyományait. De gondolhatunk a szintén evangélikus teológus Rát Mátyásra is, aki Pozsonyban 1780-ban a *Magyar Hirmondó* megindításával a magyar nyelvű újságírás úttörője lett. A *Magyar Hirmondó* egyik későbbi szerkesztője, Révai Miklós 1784-ben piarista szerzetes tanárként vállalkozott az újságírói munkára. Az első magyar nyelvű folyóirat, az 1789-ben indult *Magyar Museum* egyik szerkesztője, Baróti Szabó Dávid pedig korábban a jezsuita rend tagja volt. E lapok azonban – szerkesztőik egyházi kapcsolata ellenére – nem voltak egyházi jellegű, vagy vallási orgánumok, hanem szinte kizárólag világi témákkal foglalkoztak.

Csak a 18. század kilencvenes éveiben jelent meg Magyarországon az első olyan lap, amely tartalmára és jellegére nézve is egyházi jellegű folyóirat volt. 1793-ban Selmecebányán Ambrózy Sámuel evangélikus lelkész indította meg *Novi Ecclesiastico – Scholastici Annales Evangelicorum Austriacae et Helvet. Confessionis in Austriaca Monarchia* címmel. Kiadója Franciscus Joannes Sulzer volt. Kezdetben negyedévenként, majd 1794-től csak félévenként jelent meg; 1796 és 1802 között pedig szüneteltette megjelenését. A folyóirattal kapcsolatos eddigi ismereteink főleg lexi-